Suzana Kos*
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za zapadnoslavenske jezike i književnosti
skos@m.ffzg.hr

УДК 821.162.3-3.09"18"
https://doi.org/10.18485/slavistika.2025.29.1.22
Прегледни научни рад
примљен 19. 5. 2025.
прихваћен за штампу 3. 8. 2025.

SUSRET ISTOKA I ZAPADA U IZABRANIM ČEŠKIM PUTOPISNIM TEKSTOVIMA O GRČKOJ I TURSKOJ IZ DRUGE POLOVICE 19. STOLJEĆA**

Referat se bavi prikazom Orijenta i Grčke u tekstovima nekoliko čeških putopisaca iz 19. stoljeća (František Velišský, Vitězslav Hálek, Justin Václav Prášek, Josef Václav Frič, Jan Neruda), s naglaskom na percepciju kulturoloških razlika između istoka Europe/Orijenta i Srednje Europe, iz koje dolaze češki putopisci, ali i komentar društvenih/političkih prilika koje su u 19. stoljeću mijenjale sliku tih područja. Analiza izabranih tekstova trebala bi pokazati na koji se način u češkoj, ali i u široj, austro-ugarskoj sredini, formirala slika o ovim prostorima, kao i stereotipi o njima.

Ključne riječi: Grčka, Orijent, Istok, putopisni tekstovi, 19. stoljeće.

The article discusses the representation of the Orient and Greece in the texts of several Czech travelogue writers from the 19th century (František Velišský, Vitězslav Hálek, Justin Václav Prášek, Josef Václav Frič, Jan Neruda), with emphasis on the cultural differences between Eastern Europe/the Orient and the Central Europe, which the Czech travelogue writers come from, but also on the commentary of social/political circumstances that influenced the changes of those areas in the 19th century. The analysis of the selected texts aims to show in which way the perception of these areas, as well as stereotypes about them, were formed in the Czech, as well as in the broader, Austro-Hungarian surroundings.

Keywords: Greece, Orient, East, travel writing, 19th century.

Uvod

U ovom radu predstavit ću pet čeških putopisnih tekstova iz 19. stoljeća koji se bave prostorom Grčke i Orijenta te pokušati izvesti zaključke o stavu čeških putnika/putopisaca različitih provenijencija koji su se s ovim prostorima susretali u različitim razdobljima 19. stoljeća. To je stoljeće na prostoru Istoka Europe i granice s Azijom bilo vrlo turbulentno i u njemu su se formirale nove

* https://orcid.org/0009-0006-8304-7841

** Ovaj rad nastao je u okviru projekta DIGEOCAT&Lib. Projekt se bavi proučavanjem čeških putopisnih tekstova od 15. do 19. stoljeća vezanim za područje Mediterana, a koji bi trebao rezultirati katalogom impresija/stavova čeških putnika vezanih za izabrane teme, od svakodnevnih, poput stanovanja, higijene, odijevanja i sl., do društvenih i kulturoloških, poput narodnih običaja, položaja žena ili odnosa prema strancima.

moderne države koje su s jedne strane, zbog povijesnih okolnosti i geografskog položaja, prihvaćale nasljeđe europskog Zapada, dok su istovremeno sa sobom u budućnost nosile i nasljeđe mnogobrojnih kulturoloških previranja na svojim prostorima.

Putopis kao žanr nije lako definirati, a nije lako niti izdvojiti odlike koje bi ga razlikovale od bliskih književnih žanrova, poput pisama, dnevnika, autobiografije, memoara ili slično (Korda-Petrović 2020: 9). Stoga se često smatra 'rubnim' žanrom, na granici književnosti i publicistike. Dean Duda u studiji *Priča i putovanje: hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr* daje sljedeću definiciju:

> „Putopis je književna vrsta tematski oblikovana vjerodostojnim putovanjem subjekta diskursa (putopisca) koji pripovijeda zgode na putu, opisuje prostore kojima putuje i mjesta na kojima boravi, iznosi svoja zapažanja o ljudima koje na putu susreće, o njihovim običajima i načinu života te počesto o kulturnim i umjetničkim znamenitostima krajeva u kojima se zatječe" (Duda 1998: 48)

No i on sam napominje da ovu definiciju treba uzeti uvjetno, na taj način zapravo doprinoseći tezi da je putopis kao žanr teško precizno definirati. Vezano za problematiku definicije putopisa često se vežu kategorije fikcionalnosti i nefikcionalnosti (Popović 2013). Autori putopisa često u svoje tekstove unose subjektivan odnos prema svijetu izvan teksta (Korda-Petrović 2020: 9), no kao važna činjenica također se ističe da je svaki čin pisanja kao reprezentacije stvarnosti zapravo interpretacija (Polouekteva prema Popović 2013), te stoga umjesto o razlici između fakcije i fikcije treba govoriti o različitim reprezentacijama stvarnosti.

Budući da se tekstovi kojima ćemo se baviti u ovom radu bave prostorom europskog Istoka i Orijenta, ovdje valja spomenuti i doprinos Edwarda Saida proučavanju orijentalnog „Drugog" u kolonijalnoj kulturi. U svojoj studiji *Orijentalizam* iz 1978. godine napominje da su u tekstovima zapadnih pisaca (posebno se bavio putopisnim tekstovima) predodžbe i shvaćanja Europljana promovirana kao univerzalna i općeljudska u odnosu na vrijednost i način života „Drugih", te posebno ističe da je upravo 19. stoljeće razdoblje u kojem ideje o Orijentu dobivaju individualnu i posebnu koherentnost (Said prema Popović 2013). Njegove kritičke analize putopisa „usmjerene su na ilustrovanje evropocentričnog putopisnog diskursa, odnosno na ustanovljavanje uslovljenosti predstava i ispitivanje retoričkih strategija koje dovode do stvaranja korpusa znanja o jednoj sredini, nužno je postavljajući u inferiornu poziciju u odnosu na sredinu iz koje potiče stvaralac i prenosilac tih znanja, tj. putopisac" (Popović 2013). Marija Todorova, pak, ističe Popović, na tragu Saidovih istraživanja uvodi pojam balkanizam, definirajući ga kao „specifični diskurs o Balkanu i radnje usmjerene na njega" (Todorova prema Popović 2013), tj. kao stabilni sistem stereotipa. Za razliku od Orijenta, koji se predstavlja kao apsolutno „Drugo" u odnosu na Europu, Balkan

stoji na rubu, predstavlja most ili raskršće koje spaja Istok i Zapad (Todorova 1999: 36). Njegova međupozicija tako doprinosi shvaćanju Balkana kao „polurazvijenog, polukolonijalnog, polucivilizirano i poluorijentalnog" (Popović 2013). Samopercepciju vlastitog rubnog položaja Todorova oslikava citatom Sheile Mary Smith:

> „Kad ide u Francusku ili Italiju, Grk kaže da ide u Evropu. Engleze, Nemce i druge zapadne narode koji posete Grčku ili u njoj borave, on naziva Evropljanima da bi ih razlikovao od Grka. Zapadnjaci u Grčkoj postupaju na isti način. Oni znaju da su Evropljani, a da Grci to prećutno nisu… U rasnom i geografskom smislu, Grk jest Evropljanin, ali nije zapadnjak. Upravo na to misle i Grk i stranac kad upotrebljavaju termin Evropljanin. Grk je istočnjak na stotinu načina, ali njegov orijentalizam nije azijski. On je most između Istoka i Zapada…" (Todorova 1999: 37)

Ono što spaja ideju orijentalnog i balkanskog jest da se oba termina koriste kao opozicija predodžbi o Europi, koju simbolizira red, kultiviranost, poštivanje zakona, čistoća, pravda, itd. Jednako kao i Said, i Todorova kao najvažnije kanale za širenje slike o Balkanu kao posebnom geografskom i kulturnom prostoru ističe putopisne tekstove (Popović 2013).

Češki putopisni tekstovi o Turskoj i Grčkoj

Impresije različitih čeških putnika koje iznose u svojim tekstovima koji su predmet ovog rada u velikoj su mjeri određene njihovim svjetonazorskim stavovima koji su posljedica političkih/društvenih/kulturnih okolnosti vremena u kojem žive, ali i njihove osobne spremnosti da se suoče sa svijetom koji se u velikoj mjeri razlikuje od svijeta na koji su navikli, to jest, svijeta kršćanske tradicije europskog Zapada i Srednje Europe. Njihov pogled na europski Istok i Orijent uveliko je određen i njihovim ciljem i očekivanjima od putovanja, koja su vrlo raznolika, budući da se oni razlikuju i po svome habitusu – autori ovih tekstova su jedan pjesnik, novinar i radikalni preporodni aktivist (Josef Václav Frič), jedan klasičan filolog i arheolog (František Velišský), jedan povjesničar i orijentalist (Justin Václav Prášek) te dva književnika i novinara (Vitězslav Hálek i Jan Neruda). Iz tog razloga neću koristiti termin književni putopis, već putopisni tekst, budući da su neki od njih više dokumentarističkog karaktera. Analiza ovih tekstova dio je šireg projekta koji se bavi zapisima čeških putnika o području Mediterana, a u okviru kojeg se autorica ovog članka bavila prvenstveno područjem Grčke i Turske. Oni naravno nisu jedini tekstovi koji se bave ovim područjima, ali predstavljaju reprezentativan uzorak razmišljanja tadašnjih čeških intelektualaca o egzotičnom prostoru europskog Istoka i Orijenta. Prema vremenu objavljivanja tekstovi su također vrlo bliski, tj. sve ih možemo smjestiti u posljednjih četrdesetak godina 19. stoljeća.

Prvi tekstovi kojima ću se ovdje baviti su oni Vitězslava Háleka,[1] češkog pjesnika i novinara, o Carigradu, *Crnom Gorom i do Carigrada* (*Na Černou Horu a do Cařihradu*) i *Carigrad i njegov* život (*Cařihrad a jeho život*). Hálek na svoje putovanje na Istok odlazi s ciljem da piše putopisne feljtone i upoznaje češku čitalačku publiku s dalekim i egzotičnim svijetom (Korda-Petrović 2020: 49). Svoje impresije o Istoku Europe i Carigradu, kojeg posjećuje 1865./1866. godine (i kronološki najranije od četiri putnika kojima se ovdje bavimo), redovito šalje u svoju redakciju.[2] Duh Orijenta Hálek primjećuje već na putu iz Crne Gore prema Albaniji – zaustavljajući se u gradu Durazzu prvo što primjećuje su prljavština i smrad, kojih ovdje ima, kako napominje, za nekoliko gradova. Već na ovom dijelu putovanja Hálek doživljava svojevrsno 'otriježnjenje' – sudar s higijenskim navikama Istoka ima moć „ohladiti bilo kakva maštanja u kojima Orijent predstavlja neko bajkovito carstvo" (Hálek 188?a: 97).[3] Drugi dojam koji stječe na početku susreta s Orijentom, a koji će kasnije potvrditi u kontaktu s drugim istočnim područjima, jest nedostatak kulture – molitve su ovdje, kaže Hálek, 'jedina literatura'. Dojam mu se ne mijenja ni u kontaktu s grčkim otokom Krfom. Izrazitu nelagodu u piscu izaziva gužva i buka koju proizvode trgovci, u toj mjeri da se čini da na otoku žive samo prodavači i prekupci zbog kojih se uske prljave ulice čine još više klaustrofobičnima no što jesu. Jednako kao i u Albaniji, i ovdje primjećuje nedostatak kulture – ovaj put glazbene. Glazba koju čuje na otočnim ulicama za Háleka je 'izvan granica svake kritike'.

Stigavši u Carigrad, Hálek ga prvo promatra 'izvana', te ga naziva prvim među svim europskim gradovima, dok, zanimljivo, Prag stavlja na četvrto mjesto. Iz ove perspektive, Carigrad je grad koji impresionira svojim geografskim položajem i stvoren je da postane svjetski grad. No ubrzo spominje da se o njemu priča kao o gradu u koji ne treba ulaziti ukoliko ne želite kvariti svoju predodžbu o njemu (Hálek 188?b: 108). Hálek ga uspoređuje s „čovjekom kojeg krase prekrasne duševne i tjelesne osobine, koji će svakoga privući i očarati na prvi pogled, no ipak čovjeka bez imalo morala i s bezbroj mana, odbojnog čovjeka s kojim biste se nerado družili" (Hálek 188?b: 109). Prvi dojam o gradu potvrđuje njegove dosadašnje impresije o Istoku i Orijentu – uronivši u njegove ulice, primjećuje da su i u europskom dijelu tek djelomično popločene, izrazito uske i

1 Hálek, Vitězslav (1835–1874) – svestrani češki novinar, pjesnik, prozaist, dramatičar i književni kritičar, te organizator književnog i kulturnog života. Pripadnik je književne generacije Majevaca (okupljene oko almanah *Máj*) koja u svojim književnim djelima nastoji zahvatiti stvarnost, i to u njenom realitetu i sa svim negativnim karakteristikama. Radi se o modernoj generaciji pisaca s kojom se češka književnost približava europskim trendovima. Od njegovih istiaknutih radova ističe se zbirka lirskih pjesama *Večernje pjesme* (*Večerní písně*) te njegove seoske pripovijetke.

2 U ovom radu koristimo se tekstom iz Hálekovih sabranih spisa iz 188?. godine. Poznato nam je kad je putovao u Carigrad, no točan datum objave ovih tekstova nije nam poznat.

3 S češkog prevela autorica rada. Svi daljnji citati ovog djela u njenom su prijevodu.

prljave, na njih se iznosi smeće koje nitko ne čisti. Ponešto vedriji ton autor zauzima u opisu turske tržnice, no i ovdje je preplavljen bukom, gužvom i neredom, te spominje sklonost trgovaca da prevare neiskusnog kupca.

Drugi izrazito snažan dojam koji Hálek ovdje stječe tiče se turskog mentaliteta – Turčin, kaže, „uvijek radije uzima dva puta nego jednom" (Hálek 188?b: 116), što potvrđuje njegov prvotni dojam o njihovom lukavom i prepredenom karakteru. Iako je vidljivo da se Hálek nastoji oduprijeti donošenju vrijednosnih sudova o turskom mentalitetu, u tekstu se jasno primjećuje kritički ton srednjeeuropskog intelektualca, prvenstveno kada je riječ o turskom odnosu prema umjetnosti, koju, kao i sam grad, krasi ljepota izvana, dok iznutra zjapi praznina. Osvrće se na siromašan fundus knjiga u sultanovoj knjižnici u bogato urešenim uvezima koje služe kako bi se Europljanima pokazalo da uopće imaju knjige. Siromaštvo umjetničkog života Hálek posebno primjećuje u kazališnoj umjetnosti, koju naziva 'tabulom rasom'. Primjećuje da u Carigradu nema publike koju bi zanimala umjetnost pa stoga nema ni umjetnosti same, i tako će biti sve dok će „turski karakter biti turski" (Hálek 188?b: 124). Turčin se, zapisuje dalje Hálek, „nerado kreće i nerado misli" (Hálek 188?: 124). Dok god ima na raspolaganju opijum i duhan, život mu je ispunjen i unaprijed jasno određen, prolazi u blaženoj omaglici i neradu. U crticama u kojima se bavi orijentalnim odnosom prema umjetnosti Hálek je možda i najkritičniji, izgleda kao da ga ni prljavština grada ne iritira toliko koliko intelektualna i fizička lijenost.

Jednako kritičan je autor i prema položaju žena na Orijentu – primjećuje da je nemoguće saznati kako one žive, budući da su u potpunosti izolirane i ne može im se pristupiti. Već na svojoj albanskoj stanici spominje rešetkama zatvorene prozore na prostorijama u kojima se nalazi harem. Prisjećajući se putovanja s Krfa u Carigrad, autor spominje svoja zapažanja o odnosu muškaraca prema ženama – muževi sa ženama ne razgovaraju, a i same žene boje se progovoriti dok su im muževi u blizini. Kod žena Hálek primjećuje prezir prema muževima koji ih, prema njihovim riječima, tretiraju kao robinje, tuku ih i izgladnjuju, i one same kažu kako „bi bilo najbolje kad bi sve Turkinje ubile svoje muževe na spavanju" (Hálek 188?b: 140).

Zanimljiva je činjenica da su gotovo jedina mjesta u kojima Hálek u Carigradu vidi određenu ljepotu (uz izuzetak monumentalne Aje Sofije) i mir – groblja. Kao da su za europskog putnika to jedina mjesta na kojima se brišu razlike između Istoka i Zapada i na kojima je u općem kaosu, vrevi, buci, prljavštini, moru potencijalnih opasnosti i neorganiziranosti, moguće pronaći sigurnost i predvidljivost – u poštovanju prema svojim mrtvima 'divlji' Istok i 'kultivirani' Zapad najbliži su si što si mogu biti.

U svojoj seriji putopisnih tekstova *Slike iz tuđine* (*Obrazy z ciziny*) (1872.) Jan Neruda[4] dva poglavlja posvećuje Carigradu i Orijentu (*Cařihrad* i *Studie orientální*). Odmah na prvi pogled primjećuje se gotovo identičan odnos autora prema Carigradu 'izvana' i 'iznutra' kao onaj Vitězslava Háleka – iz daljine on imponira svojom ljepotom, plijeni svojom bogatom prošlošću i bez sumnje ga, navodi autor, očekuje slavna budućnost i suđeno mu je da postane centar svijeta. No Carigrad 'iznutra' izaziva sasvim drugi dojam – na ovom se mjestu stapaju Zapad i Istok, dvije velike kulture i „tvrdoglavi stari red bori se s novim pobjedničkim. Bori se – i oba se valjaju u orijentalnoj prljavštini!" (Neruda 1950: 14).[5] Prljavština ovdje prekriva sve – i ulice i ljude. Kroz gotovo fotografske opise izabranih kulturnih specifičnosti (načina trgovanja, kulta sultana, derviša, pasa lutalica, groblja, zabave, kuhinje, bakšiša) Neruda jasno demistificira romantične predodžbe o Istoku. Posebice je to vidljivo u opisu žena koje su, suprotno predodžbama o egzotičnim ljepoticama, prljave i neuredne, a one bogatije već su podlegle europskom načinu odijevanja ispod obaveznih feredža. Još jedna upadljiva sličnost s Hálekom vidljiva je kod opisa groblja – javna groblja ovdje su spojena sa životom, predstavljaju oazu zelenila u gradskoj vrevi i zapuštenosti gradskih ulica. U ovom segmentu Neruda čak ističe i prednosti Istoka u odnosu na Zapad – svakom pokojniku zajamčen je vječni spokoj, svatko ima pravo na vlastiti grob za koji se ne plaća naknada, kao što je tome u civiliziranoj Europi.

Tekst Josefa Václava Friča[6] *Iz pokorenog Carigrada (Z pokořeného Cařihradu)*[7] datira iz 1878. godine, što autora smješta u taj prostor upravo u vrijeme rusko-turskog rata 1877.-1878. godine. U njegovu putopisu odmah se na prvi pogled primjećuje simpatija prema slavenskoj braći Rusima (iz čega iščitavamo i ostavštinu preporodnog entuzijazma iz mladosti) i hvala njihovog ponašanja prema lokalnom stanovništvu. Ruske vojnike opisuje kao prijateljski raspoložene i uljudne, iako ih se u izvještajima određenih dopisnika za Europu prikazuje kao

4 Neruda, Jan (1834–1891) – češki književnik, novinar i kritičar. Jedan je od najznačajnijih predstavnika češkog realizma i pripadnik generacije Majevaca. Njegovim najznačajnijim djelom smatraju se *Malostranske pripovijetke* (*Povídky malostránské*).

5 S češkog prevela autorica rada.

6 Frič, Josef Václav (1829–1890) – češki književnik i publicist. Kao radikalni demokrat sudjelovao je u praškim revolucionarnim zbivanjima 1848. godine. Velik dio života proveo je u emigraciji (London, Pariz, Zagreb, Petrograd), te je često zatvaran zbog svojih političkih stavova i aktivnosti. U Hrvatskoj od 1873. do 1876. uređuje novine *Agramer Zeitung*, a 1875. u Zagrebu osniva češko kulturno društvo *Česká beseda*. Piše pod utjecajem Byrona te se kasnije pridružuje generaciji okupljenoj oko almanaha *Máj*.

7 Tekst je objavljen u tada vrlo utjecajnom češkom časopisu *Osvěta* 1878. godine te ga možemo smatrati uistinu aktualnim prikazom zbivanja i situacije u tadašnjem Carigradu.

okrutne. Frič dolazi do zaključka da takvi izvještaji služe u političke svrhe, kako bi zastrašili Europu, posebno Engleze i cijeli 'turkofilski svijet'.

S obzirom na okolnosti, ali i njegovu osobnu pozadinu, u Fričovom tekstu iz Carigrada prevladava politička nota, tj. osvrt na tada aktualnu situaciju u Turskoj. U novim turskim političkim vođama prepoznaje „plemenski ponos, najgoru vrstu vjerske netrpeljivosti povezanu sa smiješnom netrpeljivosti prema kršćanskoj civilizaciji" (Frič 1878: 528),[8] dok je istovremeno njihova zemlja zbog svojih velikih problema prisiljena moliti za pomoć i umiljavati se Europi, kojoj zbog miješanja u tursku politiku ti isti politički vođe pripisuju pad osmanskog carstva. S primjetnom dozom satire Frič se osvrće na licemjerje s kojim Turci promatraju cijeli kršćanski svijet, stavljajući sebe u poziciju najuzornije svjetske države.

Aktualno stanje u Turskoj Frič komentira prvenstveno iz novinarske pozicije, ne izbjegavajući analizu tamošnje trgovine, poljoprivrede i stanja u industriji, koju su svojim nepromišljenim postupcima sami uništili, izazivajući u državi ozbiljne probleme i bijedu za koju vladajuća birokracija nema adekvatnog rješenja. Takvo stanje za Friča rezultat je korupcije i nedostatka turske radne etike – autor navodi kako je u Turskoj nemoguće zamisliti da bi se sin nekog paše posvetio studiranju, praktičnom životu, trgovini ili industriji. Princip istanbulskih vladarskih obitelji je, kako kaže, da 'rad kvari', 'radom' se bavi samo najniži sloj stanovništva, a u taj najniži sloj spadaju i liječnici, učitelji, trgovci, obrtnici i poljoprivrednici. S druge strane, svaki malo viši turski službenik ima svog vratara, čistača cipela, čuvara harema, vrtlara i iz redova tih svojih sluga izabire svoje miljenike koje preporučuje za službenike u provincijskim mjestima.

U općoj percepciji grada koji Frič vidi kao prljav, zagušen i zapušten te potencijalno opasan, pa se stoga „s njim rastaje vrlo rado, kao s nijednim gradom u kojem je dosad boravio" (Frič 1878: 532), posebno izdvaja dvije četvrti – Galatu i Peru – s 'čistim' stanovništvom, većinom Grcima, Židovima, Armencima i prognanim 'Francima' svih narodnosti, koji su u ove četvrti donijeli 'duh Europe'. No Frič ovdje ne misli na kultivirani europski duh, već na noćne barove, gostionice, kladionice i kockarnice, dekadentnu Europu koja se u svojim najnižim oblicima širi na Istok. Blaga ironija autora dalje u tekstu prelazi u otvorenu kritiku europske politike prema Turskoj, oportunizma svih onih koji u povijesnom kaosu na ovim prostorima vide priliku za zaradu i vlastitu dobrobit, onim 'prauzorima europske kulture', hijenama koje ne vrebaju iz šaša u savani već iza čašice u nekom od finih europskih lokala kako bi izvukli korist iz tuđe bijede. Onaj tko bi htio uskrsnuti Carigrad, trebao bi, zaključuje Frič, prvo „prognati te europske štetočine na Bospor i spaliti petrolejom ulice kojima gmižu" (Frič 1878: 533).

8 S češkog prevela autorica rada. Svi daljnji citati ovog djela u njenom su prijevodu.

Tekstovi koji se bave Grčkom, i to prije svega Atenom, a to su oni Františeka Velišskog[9] (*Atena* (*Athény*))[10] i Justina Václava Prášeka[11] (*Atena. Putopisne crtice i uspomene iz prošlosti* (*Athény. Črty cestopisné a vzpomínky z minulosti*)),[12] dvojice znanstvenika, klasičnog filologa/arheologa i povjesničara/orijentalista, u velikoj su mjeri obilježeni očekivanjima putopisaca te idealiziranom slikom Grčke iz slavnih antičkih vremena. Oba putnika posjećuju Grčku u drugoj polovini 19. stoljeća, tj. nakon grčkog oslobodilačkog rata i uspostavljanja samostalne države. U ovim je putopisnim tekstovima sraz Istoka i Zapada nešto manje primjetan no u spomenutim tekstovima koji se bave Carigradom i Turskom, a u to vrijeme se u određenoj mjeri počinju javljati i promjene kojima se Grčka, nakon stoljećâ turske vladavine, pokušava ponovno uključiti u europsku tradiciju i trendove, no antagonizam prema ostavštini Orijenta u kolijevci europske civilizacije u određenoj je mjeri prisutan i ovdje.

František Velišský tako o Grčkoj govori kao o opasnoj i nekulturnoj zemlji, što dovodi u direktnu vezu jedno s drugim, tj. komentira da se radi o zemlji u koju kultura nije pronikla u dovoljnoj mjeri da bi se njezini stanovnici posvetili poštenom radu, već im je cilj što manje raditi, a što više zaraditi, zato se ne bave poljoprivredom već prvenstveno trgovinom, što ih u njegovim očima čini i izuzetno lijenim narodom (Velišský 1878: 216). Probleme ove novoustrojene mlade države Velišský izravno povezuje s nasljeđem turske vladavine, nečim što je u Europu došlo s Istoka – tijekom turske vladavine narod je, prema Velišskom, 'podivljao' zbog svakodnevne borbe za vlastitu egzistenciju te je stoga postao narod lukavaca, lažljivaca i prevaranata. Taj proces degeneracije na ovim je prostorima, prema tumačenju autora, bio toliko učinkovit i zbog činjenice što su još i ranije u Grčku pristigli brojni narodi – Slaveni, Albanci, Arapi – koji se nikada nisu u potpunosti asimilirali.

Jan Neruda u svojoj zbirci putopisnih tekstova *Slike iz tuđine* donosi i svoje impresije o Ateni.'Moderna' Atena za njega je čista suprotnost onoj antičkoj – on ovdje svjedoči 'propasti slavne Grčke', od starih spomenika ostale su samo

9 Velišský, František (1840–1883) – arheolog, klasični filolog, prevoditelj i srednjoškolski profesor. Autor je prijevoda nekih Platonovih djela na češki jezik. Njegovim najznačajnijim djelom smatra se monografija *Život Grka i Rimljana* (*Život Řeku a Římanů*) (1876.). Objavljivao je i feljtone i članke o antičkim temama u mnogobrojnim češkim časopisima.

10 Tekst je objavljen u časopisu *Osvěta* 1878. godine. Prema nekim neprovjerenim izvorima, autor je 1873. bio na studijskom putovanju u Grčkoj, Egiptu i Maloj Aziji, pa možemo pretpostaviti da je ovaj putopisni prikaz rezultat tog putovanja.

11 Prášek, Justin Václav (1853–1924) – povjesničar, orijentalist i srednjoškolski profesor. Usavršavao se u Münchenu i Berlinu. Posvetio se orijentalnim studijima i antici, autor je više povijesnih monografija i udžbenika posvećenih povijesti Češke i europskih zemalja te Bliskog Istoka i Azije.

12 Tekst izlazi kao samostalna monografija 1890. godine, stoga autorovo putovanje možemo smjestiti u 1880te godine.

ruševine, sve vrijedno je pokradeno, a nova arhitektura (i općenito kultura) neuspješno oponaša europske trendove, ulice su prljave i uske, bez zelenila. Život na ulicama je doduše šarolik i živahan, prvenstveno zahvaljujući miješanju europskih i azijskih utjecaja, koje autor posebno primjećuje u načinu odijevanja. Posebno se osvrće i na način trgovine i oskudnu ponudu na tržnicama – ono što se tamo nudi u velikoj mu je mjeri degutantno, a sama Grčka izrazito je siromašna. Osim grožđica izvoze samo još 'profesionalne slijepce', čime ih ovdje portretira i kao vrlo neiskren i podao narod sklon varanju. Napominje i da ih bije loš glas na Sredozemlju, a život u Ateni smatra opasnim.

Tekst Justina Václava Prášeka drugačijeg je tona i mnogo optimističniji, prije svega iz razloga što se koncentrira na one značajke Grčke i Atene u kojima prepoznaje njezinu modernizaciju i približavanje novim europskim trendovima, kako društvenim i političkima, tako i kulturnima. Iako ne izbjegava dijelove grada u kojima se Orijent zadržao u, kako kaže, 'izvornom izdanju', ipak ih naziva 'ostacima stare Atene', koje dovodi u kontrast sa širokim bulevarima u francuskom stilu, popločenima mramorom, zgradama ukrašenim prekrasnim skulpturama i raskošnim vrtovima (Prášek 1890: 34). Za razliku od Velišskog, koji Grke i Atenu vidi kao dekadentne i gotovo nepopravljive, Prášek svoje dojmove iznosi s određenom dozom optimizma, ne donosi vrijednosne sudove o navikama lokalnog stanovništva, buku i vrevu na ulici i tržnicama shvaća kao dio lokalnog kolorita, cjelodnevno sjedenje u gostionicama ne interpretira kao lijenost već kao nužnost zbog tamošnjih visokih temperatura koje otežavaju rad. Ne izbjegavajući činjenicu da se mnoge stvari strancima mogu činiti odbojnima, poput higijene i čistoće tamošnjih lokala, kao i određenih gastronomskih osobitosti, vidi ovaj prostor kao mjesto kontakta Istoka i Zapada, prostor u kojem se miješaju narodi, kulture, nove i stare vrijednosti.

Zaključak

Što se iz ovih raznorodnih tekstova može zaključiti o percepciji Orijenta i Istoka Europe u češkoj, tj. austro-ugarskoj sredini?

Prvenstveno, evidentno je da su ovi prostori u srednjoeuropskoj sredini prethodno na različite načine romantizirani, što je dovelo do određenih predodžbi o njemu koje se pak u izravnom kontaktu s njim većinom razbijaju. Iako pokušavaju zadržati kritički odstup objektivnog promatrača, autori ovih tekstova u velikoj mjeri u tome ne uspijevaju – Fričova angažirana ironija, Hálekova subjektivnost i slikovitost, oštri komentari Jana Nerude, tuga, gotovo vapaj Velišskog i neskrivene simpatije Prášeka pokazatelji su da su ovi prostori na njih ostavili dubok i neočekivan dojam, bio je to susret za koji nisu bili spremni. Upravo je taj faktor iznenađenja, pa čak i šoka, možda i presudan za formiranje određenih stavova o novom i nepoznatom, koji zatim prerastaju u stereotipe, od kojih su se na Zapadu neki održali i do danas. Kako smo ranije u tekstu spomenuli, putopisni

tekstovi važan su kanal za stvaranje slike o novim i nepoznatim prostorima i konstruiranje slike o 'Drugom'. U analiziranim tekstovima jasno se primjećuje Saidov evropocentrični stav srednjoeuropskog intelektualnog miljea iz kojeg dolaze naši putnici – njihov Orijent i Balkan inferiorni su u odnosu na Europu i europske standarde kojima su oblikovani, a koji su u ovim slučajevima postavljeni kao (neprimjereno) mjerilo na osnovu kojeg se ovi strani i u velikoj mjeri drugačiji prostori interpretiraju.

Citirana literatura

Duda, Dean. Priča i putovanje: hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr. Zagreb: Matica hrvatska, 1998.

Korda-Petrović, Aleksandra. Češki putopisi o Balkanu. Beograd: Savez slavističkih društava Srbije, 2020.

Popović, Olivera. „Od rubnog žanra do generatora novih književnih teorija". [U:] Aleksandra Nikčević-Batrićević (ur.) Size Zero/mala mjera 3: od margine do centra: feminizam, književnost, teorija. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost, 2013, 205–216.

Todorova, Marija. Imaginarni Balkan. Beograd: Čigoja štampa, 1999.

Izvori

Frič, Josef Václav. „Z pokořeného Cařihradu". Osvěta 8/7, 1878: 524–533.

Hálek, Vitězslav. „Na Černou Horu a do Cařihradu". In: Výbrané spisy Hálkovy. Praha: Dr. Edvard Grég a syn, 188?a, 37–105.

Hálek, Vitězslav. „Cařihrad a jeho život". In: Výbrané spisy Hálkovy. Praha: Dr. Edvard Grég a syn, 188?b, 106–169.

Neruda, Jan. „Obrazy z ciziny". Praha: Československý spisovatel, 1950.

Prášek, Justin Václav. Athény. Črty cestopisné a vzpomínky z minulosti. Praha: J. Otta, 1890.

Velišský, František. „Athény". Osvěta 8/3, 1878: 210–226.

Suzana Kos

MEETING OF THE EAST AND THE WEST IN THE SELECTED CZECH TRAVEL WRITINGS ON GREECE AND TURKEY FROM THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

Summary

The article discusses the representation of the Orient and Greece in the texts of five Czech travelogue writers from the 19th century (František Velišský, Vitězslav Hálek, Jan Neruda, Justin Václav Prášek, Josef Václav Frič), with emphasis on the cultural differences between Eastern Europe/the Orient and Central Europe, which the Czech travelogue writers come from, but also with the commentary on the social/political circumstances that influenced the changes of those areas in the 19th century. With the problematic definition of the travelogue in mind, the author decides on the term 'travel writings' for the selected analysed texts, due to different backgrounds and intentions of the authors. Based on the theoretical definitions of Orientalism by Edward Said and Balkanism by Marija Todorova, the analysis of the selected texts aims to show in which way the perception of these areas, as well as stereotypes about them, were formed in the Czech, as well as in the broader, Austro-Hungarian surroundings.